

Андросович Ксенія Анатоліївна,

кандидатка психологічних наук,
завідувачка відділу інтелектуального
розвитку обдарованої особистості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-4121-270X>

УДК 37.032

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-3\(86\)-57-65](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-3(86)-57-65)

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТОВАНOSTІ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація.

Матеріали статті насамперед призначено для практичних психологів закладів загальної середньої освіти. Автор подає обґрунтовані матеріали щодо забезпечення адаптованості обдарованих учнів у процесі навчання. Розглянуто питання проблем соціального та психологічного характеру, які виникають в обдарованих учнів через їх особливості розвитку. У статті проаналізовано психологічні технології роботи з обдарованими дітьми, зокрема технологія тьюторства. Автор досліджує переваги використання тьюторської технології в закладі загальної середньої освіти. Запропоновано авторську методику тьюторського супроводу, що охоплює такі компоненти: інформаційно-смысловий, діагностичний і корекційно-розвивальний. Автор акцентує на діагностиці учнів як важливому етапі виявлення серед групи обдарованих учнів тих, хто потребує допомоги. Важливою складовою методики є групова форма роботи з учнями, які потребують супроводу в процесі адаптації як активного методу отримання навичок «тут і тепер». Проведені попередні емпіричні дослідження підтвердили ефективність застосування даної методики.

Ключові слова: обдаровані учні; труднощі процесу адаптації; діагностика, корекція та розвиток, психологічний супровід, адаптованість.

Процес адаптації учнів в закладах освіти проходить певні етапи, що пов'язані насамперед із особливостями вікових особливостей розвитку (психологічних, фізичних тощо) особистості учня та переходом з однієї ланки (періоду) навчання до іншої (початок навчання, перехід до середньої школи, продовження навчання в профільних класах тощо). Цей процес адаптації впливає на соціалізацію обдарованих учнів і зазвичай завершується певним результатом, а саме: адаптованістю або ж неадаптованістю (деадаптованістю) учнів, що насамперед виявляється у поведінці й успішності в навчанні останніх [23]. Важливо зазначити, що адаптація має безперервний характер, адже це динамічний процес, на який можна впливати.

Адаптація обдарованих учнів у закладах освіти має специфічні труднощі. Обдаровані учні прагнуть до спілкування, але при цьому стикаються з багатьма труднощами. Проблеми спілкування обдарованих дітей пов'язані з тим, що найближче соціальне оточення (однолітки/вчителі) не завжди готові прийняти їх у тісне коло спілкування, враховуючи особливості їхнього психічного розвитку та поведінки.

Процес адаптації обдарованих учнів в закладах освіти ускладнюється також тим, що вони мають

специфічні особистісні риси, які явно відрізняють їх від групи однолітків. Наприклад, обдарований учень може бути дуже критичним до себе та інших, любить сперечатися, є перфекціоністом і очікує від інших, щоб вони були доскональними; погано сприймає критику; має складне почуття гумору; іноді сприймається однолітками як «всезнайка»; іноді «владний» з однолітками в групових ситуаціях; може протистояти необхідності працювати у сферах, що не є для нього цікавими. Виникає ризик, що обдаровані учні можуть бути відторгнуті чи ізольовані, що спричиняє розвиток тривожності, відчуття страху, емоційного дискомфорту, потреби в підтримці з боку дорослих.

У обдарованих дітей самооцінка та соціальна впевненість часто бувають нижчі, ніж у їхніх «звичайних»/пересічних однолітків. Особливості самооцінки та характер її змін відіграє важливу роль у психічному розвитку обдарованості дитини. Відзначаються також різкі зміни в самооцінці обдарованих дітей у відповідь на найменші невдачі (Н. Лейтес).

Про необхідність розвитку в інтелектуально обдарованих учнів конструктивних механізмів психологічного захисту як системи адаптивних реакцій

особистості, спрямованих на захисну зміну значущості дезадаптивних компонентів (когнітивного, емоційного, поведінкового) з метою послаблення психотравмувальних впливів указують результати дослідження Л. Процик (2018) [13].

Дисертаційне дослідження А. Калязіної (2019) присвячено проблемі вивчення проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків. Ця проблема є актуальною у зв'язку з їхніми психологічними особливостями: завищеного рівня цілепокладання, надмірно високої вимогливості до себе та оточуючих, нонконформізму тощо. Віктимна поведінка характеризується суб'єктивною схильністю особистості до здійснення специфічних поведінкових актів із такими соціально негативними для неї наслідками, як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується в сукупності психічних, моральних і соціальних проявів. Наслідками цього є дезадаптивний стиль реагування суб'єкта, що призводить до завдання шкоди його здоров'ю (О. Мельникова, Ю. Нікітіна, М. Одінцова, В. Туляковта, В. Васильєв, О. Глінко, Д. Глейзер, О. Каткова, Н. Морозов та ін.), схильність до віктимної поведінки осіб тощо.

Одну з умов попередження віктимної поведінки серед інтелектуально обдарованих підлітків А. Калязіна вбачає у підвищенні рівнів позитивного самоставлення та соціально-психологічної адаптації шляхом розвитку навичок ефективної комунікації через залучення таких учнів до комплексних тренінгових розвивальних програм [6].

Узагальнюючи вищезазначене, можна констатувати, що проблеми в адаптації обдарованих учнів впливають на спілкування з однолітками, а також шкодять успішності у навчанні. Запобігти проблемам набагато ефективніше, ніж потім розв'язувати їх. Таким чином, забезпечення адаптованості обдарованих учнів у закладах освіти залишається актуальною темою. Одним із видів такого забезпечення вважаємо використання наставництва, технології тьюторського супроводу обдарованих дітей.

Здійснивши аналіз наукової літератури було встановлено, що практика тьюторського супроводу ґрунтується на ідеях і принципах: культурно-історичного підходу Л. Виготського [4]; психології розвитку (теорії продуктивної дії) Д. Ельконіна [22]; гуманітарно-технологічного підходу в філософії і методології, що знаходиться сьогодні на стадії становлення як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Окрім того, вивчення процесів тьюторського супроводу в ЗЗСО здійснено Н. Рибалкіною та ін.

Зміст цієї технології полягає у виділенні особливої посередницької позиції в закладі освіти, що передбачає реалізацію учнем серії освітніх проєктів, спрямованих на задоволення його освітніх потреб за допомогою тьютора. Основна мета тьюторської діяльності – створення умов для індивідуальної освітньої активності учня в процесі становлення його здібностей до самовизначення, самоорганізації, осмислення своїх освітніх і життєвих перспектив.

У тьюторській технології реалізуються цінності індивідуалізації, свободи, самовизначення, осмисленого ставлення людини до власного життя, свого майбутнього, перспективам, вікового руху. Це безпосередньо пов'язано з завданнями гуманітаризації освіти: навчити людину бачити свій образ у майбутньому, використовуючи власний потенціал, ресурси і свої цілі [15].

Використовуючи методику тьюторського супроводу в закладах освіти необхідно дотримуватися таких принципів: **організаційних** (добровільність, позарелігійність, науковість, професіоналізм, суб'єктність, тренінговий формат, високий рівень особистісної інтеграції психолога, технологізація і стандартизація програм, поєднання групової та індивідуальної роботи) та **методичних** (принцип поступовості, принцип послідовності (ієрархічності), індивідуальний підхід, врахування вікових особливостей, комплексне використання технологій, відстеження результатів) [21].

Переваги методики тьюторського супроводу процесу соціально-психологічної адаптації обдарованих учнів ЗЗСО полягають в тому, що кожний здобувач освіти матиме наставника, який [1]:

- допомагає розвинути позитивне емоційне ставлення, вольові властивості та ціннісні орієнтації відносно школи у здобувачів освіти початкової ланки;
- допомагає здобувачам базової освіти сформувати адекватний соціально-психологічний і навчальний статус в освітньому середовищі;
- допомагає в орієнтації власних психологічних особливостей розвитку, спрямовує освітньо-професійні інтереси здобувачів ліцею в майбутню траєкторію професійного розвитку.

Український науковець-сучасник В. Панок захищує психологічну технологію до одного з основних елементів практичної психології, визначає її як цілісну методичну систему, що складається з трьох основних частин: діагностичної, інтерпретаційної (або пояснювальної) та корекційної [12].

Нам імпонує думка автора, що розробка психологічної технології є за своєю суттю процесом психологічного проєктування, що спрямований на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку чи соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та побутової психології. Вибір методу та вимог до нього в практиці застосування соціально-психологічних знань має визначитися так, як і в прикладних природничих науках, а саме: конкретним ситуаційним контекстом [31].

На нашу думку, для кожної ланки навчання необхідно враховувати особливості психологічного та соціального розвитку здобувачів освіти. З огляду на це, на основі особистісно-орієнтованого підходу розроблено методику тьюторського супроводу, що спрямована на покращення умов соціально-психологічної адаптації обдарованих учнів ЗЗСО [1]. Спираючись на теоретичний підхід В. Панка [12], концептуальні напрацювання Л. Карамушки [7] та

особистий досвід, пропонуємо включити до методики тьюторства такі компоненти:

- *інформаційно-смысловий компонент* (теоретичні підходи до аналізу того чи іншого психологічного явища – це визначення сутності досліджуваного феномена, розкриття його місця в системі діяльності ЗЗСО, аналіз ключових елементів його структури, систематизація основних типів, видів; визначення завдань тощо);

- *діагностичний компонент* (аналіз основних критеріїв і показників явища, що досліджується; ознайомлення з методами, які можуть бути використані для їх вимірювання; обґрунтування доцільності застосування тих чи інших діагностичних методів при вимірюванні певних параметрів; відображення основних підходів до оприлюднення отриманих результатів тощо);

- *корекційно-розвивальний компонент* (характеристика основних напрямів здійснення корекційно-розвивальної роботи реалізується через систему занять, тренінгів і консультацій; визначення ключових видів групової чи індивідуальної роботи; доцільність використання щодо різних психологічних запитів учасників освітнього процесу – учнів, учителів, батьків, адміністрації закладу) [7; 8].

Тьютор (від англ. *tutor*) – це наставник, який виступає індивідуальним консультантом процесу розвитку зростаючої людини і працює у таких напрямках діяльності: індивідуально-консультативну, соціально-педагогічну, координаційну, організаційну [17].

Тьюторська діяльність – це діяльність з супроводу та координування індивідуальних освітніх завдань учня з урахуванням його психологічних особливостей та соціального досвіду. Суб'єктами тьюторської діяльності є тьютор і учень.

Для забезпечення адаптованості обдарованих учнів в закладі освіти тьютор насамперед виконує такі завдання:

- забезпечення успішної соціалізації;
- розв'язання проблем вибору подальшого професійного маршруту;
- формування здібностей до особистісного саморозвитку;
- розвиток комунікативних здібностей;
- розв'язання проблем взаємин з однолітками, педагогами, батьками.

Діагностичний компонент методики тьюторського супроводу має на меті: проведення безпосередньо діагностики (тестування, спостереження, експертна оцінка) та виявлення особливостей розвитку обдарованої дитини, виявлення факторів ризику, формування загальної мети корекційно-розвивальної роботи.

Під час вибору методик ми керувалися такими критеріями:

- валідність;
- надійність;
- інформативність (прогностичність);

- доступність і простота освоєння методик;
- можливість кількісної оцінки отриманих результатів.

Діагностика ефекту може бути здійснена на основі двох груп методик: суб'єктивних і об'єктивних. Суб'єктивні методики представлені звітами досліджуваних про виконану роботу: есе, твори, бесіди тощо. Об'єктивні методи – спеціально розроблені завдання, призначені для діагностики певних психологічних якостей.

Важливо зазначити, що діагностику варто проводити до і після проведених занять. Порівняльний аналіз дасть нам змогу виявити потрібні зміни та новоутворення.

Отже, до діагностичного компоненту пропонуваної технології зараховуємо традиційні методи: спостереження (включене, пряме, приховане тощо), бесіду (з учнем, класним керівником, батьками, найближчим оточенням), аналіз продуктів діяльності (навчальної (рівень академічної успішності здобувачів освіти), творчої, спортивної тощо) та стандартизовані тести.

Окрім того, пропонуємо перелік діагностичного інструментарію. Стандартизовані тести підібрано з урахуванням вікових особливостей обдарованих учнів.

Так, для діагностики учнів молодшої школи (1–2 класи) підходять такі тести: проєктивний тест «Будиночки» (в основі – колірно-асоціативний експеримент, відомий за тестом ставлень Еткінда); проєктивна методика «Мій клас» (модифікація В. Смотрина).

Для діагностики учнів 5–7 класів актуальними є такі тести: тест шкільної тривожності Філіпса; діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (за З. Карпенко); тест соціалізації (І. Рожкова), тест «Соціометрія» (діагностика згуртованості класного колективу).

Для діагностики учнів 9–11 класів підходять такі тести: тест (ДВОР) (за З. Карпенко); методика дослідження соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса – Р. Даймонда, модифікація О. Осницького); тест соціалізації (І. Рожкова), тест «Соціометрія» (діагностика згуртованості класного колективу колективоутворення).

Розглянемо коротко, які показники діагностує кожний тест. Так, методика *проєктивний тест «Будиночки»* (в основі – колірно-асоціативний експеримент, відомий за тестом ставлень Еткінда) призначена для учнів 1–2 класів. Завдяки цьому тесту можна дослідити емоційну сферу дитини, а саме: виявити вищі емоції соціального генезу, особистісні переваги та діяльнісні орієнтації, що робить його особливо цінним із точки зору емоційного ставлення дитини до школи. Вона діагностує такі показники: втома, працездатність, перезбудження; емоційне ставлення дитини до себе, шкільної діяльності, вчителя і однокласників (позитивне ставлення, амбівалентне, негативне ставлення до школи) [9].

Далі ми використовували *проективну методика «Мій клас»* (модифікація В. Смотровіна), призначена для учнів молодшої школи. Ця методика спрямована на визначення статусу учнів у класі, рівня формування учнівського колективу на етапі адаптації учнів до шкільного життя. У результаті маємо узагальнений висновок психолога про адекватність соціально-психологічного та навчального статусу учня [3].

Тест шкільної тривожності Філінса призначений для вивчення рівня та характеру тривожності, пов'язаної зі школою (для учнів 5–6 класів). Тест дає можливість діагностувати такі показники: загальна тривожність у школі, переживання соціального стресу, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, страх не відповідати очікуванням оточення, низький фізіологічний опір стресу, проблеми і страхи у відносинах з учителями. Інформація надається класному керівникові також у вигляді кольорової діаграми (високий, підвищений та низький рівні відповідно позначені червоним, зеленим та синім) [10].

Для діагностики учнів середньої школи ми використовували *методика «Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР)»* (за З. Карпенко). Вона призначена для діагностування таких шкал: тривожність, імпульсивність, агресивність, схильність до нечесної поведінки, асоціальність, замкнутість, невпевненість, екстернальність, естетична нечутливість. Цей тест допомагає дитині усвідомити риси свого характеру та шляхи самовдосконалення. За результатами формується висновок про несприятливий варіант особистісного розвитку при отриманні результатів «вище середнього» не менше як за трьома шкалами (визначено шляхом статистичних досліджень – три перевищення є вищими за середнє) [5].

Для діагностики учнів 9–10 класів брали досить *інформативну методика дослідження соціально-психологічної адаптації* (К. Роджерса – Р. Даймонда, модифікація О. Осницького). Методика вимірює такі показники: загальний рівень адаптованості, адаптивність/дезадаптивність, прийняття себе, прийняття інших, емоційний комфорт/дискомфорт, внутрішній/зовнішній контроль, домінування/підлеглість [19].

Для діагностики учнів середніх і старших класів призначений *тест соціалізації І. Рожкова*, який вимірює такі показники: соціальна адаптованість, автономність, соціальна активність, схильність до гуманістичних норм життєдіяльності (морально-етичності) [9].

Наступний тест – *тест «Соціометрія»*, комп'ютеризований варіант [5]. За допомогою цього методу можна вивчити структуру класного колективу (колективоутворення), а саме виявити: актив і пасив класу; учнів, які перебувають в ізоляції, у «зоні ризику»; конструктивних і деструктивних лідерів.

Аналіз результатів комплексної діагностики за поданими вище методиками дасть змогу виявити особливості соціально-психологічного розвитку обдарованих учнів. Особливу увагу варто приділити учням з низьким рівнем соціально-психологічної адаптації та іншими особистісними показниками: високий рівень тривожності, фрустрації, агресивності, емоційний стан, рівень емоційного дискомфорту, учням із неадекватним соціальним статусом, схильними до нечесної поведінки, тощо.

Також важливо проводити моніторинг результатів застосування технології. Для цього ми пропонуємо провести експертизу способів оцінки результатів застосування технології за запропонованою схемою оцінки результатів групової та індивідуальної роботи із застосуванням інтеграційних технологій за трьома групами критеріїв, які запропонував І. Шемет:

- 1) реальні зміни;
- 2) суб'єктивні зміни;
- 3) дані досліджень [21].

Експертиза показала, що застосування технології тьюторства в закладі освіти, передбачає:

– відстеження реальних змін в житті та поведінці суб'єктів тьюторської діяльності;

– суб'єктивні зміни (учасники відзначають відчутні для себе результати проходження програми; ці результати відбуваються в процесі проходження самих занять і безпосередньо після них);

– результати досліджень. Системний характер застосування технології показує динаміку змін особистості підопічних, а також зміну рівня розвитку професійно важливих і особистісних якостей тьюторів.

Корекційно-розвивальний компонент методики тьюторського супроводу спрямований безпосередньо на корекцію та розвиток учасників групових занять (тренінгу, програми). У процесі адаптації особистість упродовж життя вирішує цілий комплекс завдань. Для їх розв'язання необхідно час від часу перебудовувати свій звичний сценарій поведінки. Що стосується обдарованих учнів, то вони мають прихований або явний опір щодо виховного процесу, основою якого може бути як відсутність всередині особистості вихованця образу благополучної перспективи свого подальшого життя, так і панівні інфантильні настанови типу «Мені не треба нічого робити, все само собою...» або «Від мене нічого не залежить...». З іншого боку, обдаровані учні, з огляду на особливості свого віку, знаходяться в постійному пошуку свого ідеалу, авторитетної людини серед дорослих. У зв'язку з цим вони можуть бути схильні до особистісно-специфічного впливу тьютора або педагога, який певною мірою може стати для них саме таким авторитетом, значущим дорослим, дефіцит якого вони можуть відчувати. Тьютор (психолог) своєю поведінкою, відкритим вираженням своїх думок і почуттів може допомогти учням змінити свій погляд на майбутнє, щоб вони стали активними відносно свого життя [16].

До діагностики пропонуємо залучати учнів, які є академічно обдарованими (за результатами навчальної успішності, відмінники), учнів – учасників олімпіад, учнів – учасників конкурсних робіт МАН. Після проведення первинної діагностики і аналізу отриманих даних формуються групи учнів із певними соціально-психологічними труднощами для подальшого залучення їх в програму тренінгових за-

нять. Логіка нашого дослідження полягає в тому, що після участі в корекційно-розвивальних заняттях, обдаровані учні матимуть динаміку показників, а саме: стануть більш адаптованими до умов навчання ЗЗСО.

Пропонуємо практичному психологу закладу освіти взяти за орієнтир наступний календарний план проведення діагностики та корекційних занять серед обдарованих учнів (табл. 1).

Таблиця 1

**Діагностичний, корекційний та контрольний етапи реалізації програми
Для учнів 1–2 класів**

методики	класи (а,б...)	період тестування (I зріз; II зріз)	тренінги (корекційно-розвивальні заняття)
1. Проективний тест «Будиночки»	1, 2	лютий 2020-I	березень–травень 2020 для експериментального класу
	2, 3 кл (ті самі учні)	жовтень 2020-II	
2. Проективна методика «Мій клас»	1, 2	лютий 2020-I	
	2, 3 ..	жовтень 2020-II	

Для учнів 5–7 класів

методики	класи (а,б...)	період тестування (I зріз; II зріз)	тренінги (корекційно-розвивальні заняття)
1. Тест шкільної тривожності Філіпса	5, 6	лютий 2020- I	березень–травень 2020 для експериментального класу
	6, 7 (ті самі учні)	жовтень 2020-II	
2. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (за З. Карпенко)	5, 6	лютий 2020-I	
	6, 7 ...	жовтень 2020-II	
3. Тест соціалізації (І. Рожкова)	5, 6	лютий 2020-I	
	6, 7 ...	жовтень 2020-II	
4. Соціометрія (ДПК «Універсал»)	5, 6	лютий 2020-I	
	6, 7 ..	жовтень 2020-II	

Для учнів 9–11 класів

методики	класи (а,б...)	період тестування (I зріз; II зріз)	тренінги (корекційно-розвивальні заняття)
1. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (за З. Карпенко)	9, 10	лютий 2020-I	березень–травень 2020 для експериментального класу
	10, 11 (ті самі учні)	жовтень 2020-II	
2. Методика дослідження соціально – психологічної адаптації (К. Роджерса...)	9, 10	лютий 2020-I	
	10, 11 ...	жовтень 2020-II	
3. Тест соціалізації (І. Рожкова)	9, 10	лютий 2020-I	
	10, 11 ..	жовтень 2020-II	
4. Соціометрія (ДПК «Універсал»)	9, 10	лютий 2020-I	
	10, 11 ..	жовтень 2020-II	

У процесі теоретичних і практичних досліджень ми змогли виділити ключові чинники успішної адаптації обдарованих учнів, які становлять основу корекційно-розвивального компоненту.

1. Установка на співпрацю.
2. Орієнтація в просторі соціальних відносин.
3. Критичність.
4. Стресостійкість, що охоплює два аспекти: а) відреагування накопичених почуттів і емоцій; б) навчання навичкам подолання життєвих труднощів, розвиток захисних механізмів, адекватності поведінки).
5. Адекватність «Я-образу».

Таким чином, метою комплексної корекційно-розвивальної програми має стати формування психологічної готовності жити в нових умовах, що забезпечує швидке включення його в нове соціальне середовище. У вирішенні цього завдання повинні брати участь усі елементи системи, в яку включе-

на дитина: вихователі, педагоги, класний керівник, психологи та інші працівники ЗЗСО.

Практичний аспект роботи психолога з обдарованими учнями полягає в корекційній роботі з їх особистістю, зокрема з системою їх зовнішніх і внутрішніх відносин. Розглядаючи особистість як систему відносин, можна виділити відносно автономні сфери, які класифікуються за відомими і зрозумілими ознаками: емоційна сфера, соціум, саморозвиток і самопізнання.

Найбільш ефективною формою для особистісних змін є групова робота. Група в такому разі є моделлю реального життя, а внутрішньо групові відносини – моделлю тих відносин, які кожен з учасників групи буде з реальними людьми, складовими його оточення.

Завдання психолога полягає у створенні умов для нейтралізації негативної тривоги та збільшення

можливостей безпечного в цій ситуації ризику саморозкриття, зниження напруги і прихованих агресивних реакцій у взаєминах учасників. Створення таких умов у групі, де пізнання себе стає актуальною можливістю, спонукає обдарованого учня знаходити в собі нові можливості долати труднощі.

Можливість змін особистості укладена в процесі саморозкриття на групових заняттях. Так, тренінг – це місце, де кожен може спробувати себе в новій якості, дозволити собі експериментувати з власною поведінкою.

Група однолітків є джерелом значущих для підлітка зворотних зв'язків, вона надає можливість побачити реакцію людей на власні прояви, і, можливо змінити своє уявлення про себе.

Група – це особлива форма взаємовідносин між її членами, яка забезпечує принцип розвитку особистості, разом із розвитком групи. У процесі міжгрупового спілкування у підлітка має зростати позитивне ставлення до себе та інших, що слугує запорукою особистісної реконструкції: підліток починає об'єктивно оцінювати власні думки, почуття, конфлікти; у своїй поведінці починає розвивати ті сторони своєї особистості, які є привабливими для інших, починає тверезо оцінювати власні можливості, відмовлятися від необґрунтованих претензій.

У процесі групової взаємодії виділяють такі можливості для роботи з обдарованими учнями:

- взаємодія і конфронтація з однолітками;
- створення мініатюрної реальної життєвої ситуації для вивчення і зміни поведінки;
- стимуляція нових шляхів взаємодії з ситуацією й отримання нового досвіду в людських відносинах;
- стимуляція нової «Я-концепції» і нових моделей ідентифікації;
- зменшення ізольованості;
- наявність відчуття захищеності від дорослого світу;
- адекватна допомога;
- зменшення опору або підпорядкування, посилення незалежності та ідентифікація з лідером;
- розкриття проблем, пов'язаних із взаємовідносинами з іншими.

У результаті учасники тренінгу починають бачити те, про що вони раніше навіть не підозрювали, їх «особистісне Я» починає проявлятися вільніше і більш усвідомлено.

Тут дуже важливо, щоб ведучий групи привернув увагу обдарованих учнів на їхні переживання, закріпивши таким чином їх особистий, і тому цінний досвід.

У групі є можливість з'ясувати суть міжособистісних відносин, перевірити на практиці власні приватні життєві гіпотези відносно особистості іншої людини без руйнівного зіткнення з ними. Це надає можливість перебудувати особистісні цінності й уподобання, дати початок інтенсивному «розгортанню» процесу особистісного зростання і освоєння

комунікативних навичок як істотних особистісних цінностей.

В умовах групової роботи можливим є ознайомлення обдарованих учнів з якісно іншими знаннями, вміннями і способами взаємодії на основі особистісної «включеності» у внутрішньо групові процеси й інтерпретацію індивідуального досвіду на їх основі.

Завдання психолога полягає у відстеженні та використанні всіх процесів, що відбуваються в групі. Щоб взаємодія була ефективною і допомогла кожному вирішувати ті завдання, які учасники перед собою ставлять, виділяють декілька принципів і правил групової взаємодії, тобто внутрішніх законів функціонування групи [11].

Психолог має розуміти, що для ефективною реалізації корекційно-розвивальної програми заняття повинні враховувати основні правила і принципи групової роботи [20]. Розглянемо їх більш детально.

Правило конфіденційності. Розповідати про те, що було на тренінгу, як поведився той чи інший член групи, які проблеми розв'язував, є неприйнятним з точки зору етики. Окрім того, групові процеси мають обговорюватися в групі, а не за її межами, тому що розмови про групові процеси поза роботою ведуть до зниження напруги, яка є необхідною при груповій роботі.

Правило щирості. Говорити треба лише про реальні почуття, а не про ті, які його б заспокоїли, виправдали або, навпаки, образили. Якщо давати партнеру по спілкуванню цілковитий зворотний зв'язок, то це може спричинити формування помилкової думки як про себе, так і про інших.

Правило «СТОП». Кожен має право сказати: «У мене є відчуття, але я не хочу про нього говорити, мені боляче». Це переживання також стає частиною групового досвіду, що викликає нові почуття та нові перспективи групової роботи.

Правило «тут і тепер». Ведучий має сказати, що головним зараз є те, що відбувається зараз, які почуття кожен з учасників відчуває в даний момент, тому що лише через актуальні переживання і через груповий досвід людина може пізнати себе. На заняттях можна користуватися лише тією інформацією один про одного, яку учасник надає про себе сам за час групової роботи. Минулий досвід спілкування не обговорюється і не може пред'являтися на заняттях в якості аргументу.

Правило – не давати поради. Пораду важко виконати, навіть якщо вона необхідна і правильна. І це не тому, що вона погана, а тому що порада – це, поперше, індивідуальний спосіб дії, який не підходить для кожної людини, а, по-друге, обмеження свободи іншої особистості, що може викликати неусвідомлювану агресію на порадику.

Правило «Я-висловлювання». У групі важливим є те, що кожен учасник говорить певну фразу лише від свого імені, тому що лише кажучи що-небудь від свого імені, можна говорити про свої думки і почуття.

Правило заборони на діагнози або оцінку. Оцінка певного вчинку без запиту є обмеженням особистісної свободи, що породжує тривогу з приводу можливих подальших оцінок, які учасник може отримати від інших учасників. Це може призвести до виникнення «закритості» деяких членів групи або до прагнення діяти виходячи з принципів соціальної бажаності, підлаштовуватися.

Правило емоційної відкритості. Якщо учасник думає або відчуває щось важливе постійно, «тут і зараз», то йому можна сказати про це, висловити свої почуття, щоб вони стали надбанням групового досвіду.

Правило особистого внеску. Чим більше учасник проявляє свою активність, чим більше він бере участь в груповій роботі, тим більше зворотного зв'язку він отримає, а отже, тим більше в нього з'явиться можливостей для особистісного зростання. Усі дії, що відбуваються під час групової роботи, передбачають участь у них кожного учасника на рівних умовах з усіма.

«Презумпція здоров'я». Учасники беруть на себе відповідальність визнати себе здоровими людьми.

Принцип «кола». Під час роботи всі учасники повинні бачити один одного. Говорити на занятті можна лише так, щоб бачити кожного з учасників. Окрім того, кожен учасник має знаходитися у відносно рівному становищі щодо кожного іншого учасника.

Принцип ініціативи учасників. На заняттях обговорюється будь-яка тема, з огляду на внутрішній запит присутніх. Першочерговою є тема, найбільш актуальна. «Життєві показання» на заняттях відповідають неусвідомленій особистісній ієрархії цінностей учасників.

Принцип включеності. На заняттях немає супервізорів, спостерігачів, «оцінювачів».

Принцип особистої відповідальності. Усе, що відбувається або відбудеться з учасниками в процесі групової роботи – це наслідок їх особистої активності, а тому повністю є їхньою відповідальністю. Говорити на заняттях можна все, але за свої слова потрібно відповідати особисто. Що б ти не зробив – це твій вибір, за який ти перший несеш відповідальність.

Принцип «сталості». Заняття пропускати не можна.

У своїй роботі психологу варто використовувати широкий арсенал форм і методів роботи: ігрові методи, мозковий штурм, метод групової дискусії, робота в парах групах (виконання творчих завдань, «поведінкових» вправ), проєктивні методики вербального типу, пошуково-дослідницька діяльність, елементи релаксації, медитації, казки, притчі, диспути на основі перегляду відеороликів, зворотний зв'язок, рефлексія участі у групових заняттях тощо.

Для забезпечення адаптованості обдарованих учнів необхідно включати останніх у групові форми роботи, де вони можуть тісно та на рівних умовах співпрацювати з однолітками. Отже, останній, корекційно-розвивальний компонент методики

тьюторського супроводу представлений програмою тренінгових занять. Базуючись на теоретичних і методологічних засадах соціально-психологічного тренінгу [2; 15; 16; 18] та на власному досвіді, ми розробили авторську програму підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості обдарованих учнів ЗССО. Вона складається з трьох модулів (18 занять), є логічно структурованою: містить пояснювальну записку, мету, завдання, змістовні модулі для різних вікових груп обдарованих учнів. У програмі розписано етапи її реалізації: діагностичний, настановчий, корекційно-розвитковий і контрольний. Як свідчать результати апробації, залучення обдарованих учнів до розвиткових занять призвели до позитивних змін (покращився соціальний статус, зниження тривожності, усвідомлене сприйняття соціальної ролі «Я-учень», позитивний емоційний комфорт, покращились зацікавленість та інтерес до свідомого вибору майбутньої професії тощо). Матеріали програми є готовим робочим інструментарієм для психолога. Їх опубліковано в методичному посібнику [14] в розділі III «Практикум з адаптації обдарованих учнів до умов ІОС ЗССО», який можна скачати (<https://lib.iitta.gov.ua/729017/>), або написавши листа на пошту kns@ukr.net.

Підбиваючи підсумки, зазначимо: обдаровані учні мають особистісні риси, що явно відрізняють їх від однолітків і тим самим спричиняють труднощі у спілкуванні; якщо не підіймати це питання в закладах освіти, обдаровані учні втрачають можливість повноцінної самореалізації; процес адаптації має безперервний характер, це динамічний процес, на який можна впливати; сприяти адаптованості обдарованих учнів у закладах освіти можна через групову форму роботи у вигляді тренінгів; одним з ефективних методів попередження дезадаптації обдарованих учнів є використання методики тьюторського супроводу в закладі освіти.

Використані літературні джерела

1. Андросович К. Анотація методики тьюторського супроводу обдарованих учнів в закладах освіти / К. Андросович // Збірник наукових праць ЛОГОС. – 2021. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v3.20>.
2. Афанасьєва Н. Є. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу: навч. посіб. / Н. Є. Афанасьєва. – Київ : Освіта України, 2016. – 257 с.
3. Всеосвіта. Методика «Мій клас». – URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-mij-klas-dla-molodsikh-skolariv-458179.html>.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. Проблемы развития психики. – 367 с.
5. Інструкція для користувачів діагностично-проєктуючого комплексу «Універсал 4 online» / В. О. Киричук та ін. – Київ : Інформ. сист., 2013. – 110 с.
6. Калязіна А. В. Психологічні умови попередження проявів віктимності в інтелектуально обдарованих

підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А. В. Калязіна. – Київ, 2019. – 24 с.

7. Карамушка Л. М. Концептуальні засади дослідження підготовки практичних психологів до падання психологічної допомоги управлінському персоналу організацій / Л. М. Карамушка // *Актуальні проблеми психології*. – 2001. – Т. 1. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Вип. 2. – С. 260–267.

8. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л. М. Карамушка. – Київ : Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

9. Лемак М. В. Психологу для роботи: діагностичні методики: метод. вид. / М. В. Лемак, Ю. В. Петрище. – Ужгород : Вид-во А. Гаркуші, 2012. – 616 с.

10. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: в 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – С. 134–136.

11. Шевчук О. М. Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу: навч. посіб. / О. М. Шевчук. – Умань : Жовтий, 2011. – 133 с.

12. Панок В. Г. До побудови теоретичних засад української практичної психології / В. Г. Панок // *Проблеми розвиваючого навчання: матеріали I та II Міжнарод. конф.* – Київ, 1997. – С. 344–351.

13. Процик Л. С. Особливості реалізації механізмів психологічного захисту інтелектуально обдарованими підлітками: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. С. Процик. – Київ, 2018. – 22 с.

14. Психологічні та соціальні чинники адаптації обдарованої особистості в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів загальної середньої освіти: метод. посіб. / К. А. Андросович та ін. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 110 с.

15. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія / В. В. Рибалка. – Київ : Акад. пед. наук України, 1998. – 160 с.

16. Титаренко Т. Основи практичної психології: підручник / Т. Титаренко, Г. Панок. – Київ : Либідь, 1999. – С. 443–445.

17. Тьюторство: концепції, технології, опыт. – Томск : Типография «М-принт», 2005. – 265 с.

18. Федорчук В. М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: навч.-метод. посіб. / В. М. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 240 с.

19. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптивності / А. В. Фурман. – Тернопіль : Екон. думка, 2000. – 197 с.

20. Шевчук О. М. Тренінг як інноваційна форма соціально-психологічної діяльності / О. М. Шевчук // *Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів: матеріали наук.-метод. тренінгу*. – Умань : Жовтий, 2013. – 168 с.

21. Шемет И. С. Интеграция психики: концепция, метод, эксперимент / И. С. Шемет. – М. : Социальное здоровье, 2006. – 200 с.

22. Эльконин Д. Б. Избранные педагогические труды / Д. Б. Эльконин. – Москва : Педагогика, 1989. – 560 с.

23. Androsovykh K. Psychological Guidance of the Socialisation Process of Gifted Students using Information and Communications Technology Means / K. Androsovykh, Yar. Rudyk, M. Melnyk, O. Kovalova, Ir. Yakymova // *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment, Lifescience Global*. – 2021. – Vol. 9, No. 2. – P. 236–246. – URL: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85107792909&partnerID=MN8TOARS>.

References

1. Androsovykh, K. (2021). Anotatsiia metodyky tiutorskoho suprovodu obdarovanykh uchniv v zakladakh osvity [Annotation of the methodology of tutoring of gifted students in educational institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats AOHOS – Collection of scientific papers AOHOS*. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v3.20> [in Ukrainian].

2. Afanasieva, N. Ye. (2016). *Teoretyko-metodolohichni osnovy sotsialno-psykholohichnoho treninhu [Theoretical and methodological foundations of social and psychological training]*. Kyiv, 257 p. [in Ukrainian].

3. Vseosvita. *Metodyka «Mii klas» [Universal education. «My class» method]*. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/metodyka-mij-klas-dla-molodsih-skolariv-458179.html>. [in Ukrainian].

4. Vygotskiy, L. S. (1983). *Sobraniye sochineniy: v 6-ti t. [Collected works: in 6 volumes]*. Moscow. Vol. 3. 367 p. [in Russian].

5. Kyrychuk, V. O. et al. (2013). *Instruktsiia dlia korystuvachiv diahnostychno-proektuiuchoho kompleksu «Universal 4 online» [Instructions for users of the diagnostic and design complex «Universal 4 online»]*. Kyiv, 110 p. [in Ukrainian].

6. Kaliyazina, A. V. (2019). *Psykhologichni umovy poperedzhennia proiaviv viktyimnosti v intelektualno obdarovanykh pidlitkiv [Psychological conditions for prevention of manifestations of victimhood in intellectually gifted teenagers]*. *Abstract for the candidate's thesis*. Kyiv, 24 p. [in Ukrainian].

7. Karamushka, L. M. (2001). *Kontseptualni zasady doslidzhennia pidgotovky praktychnykh psykholohiv do padannia psykholohichnoi dopomohy upravlinskomu personalu orhanizatsii [Conceptual principles of the study of the training of practical psychologists to the decline of psychological assistance to management personnel of organizations]*. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*. Vol. 2. P. 260–267. [in Ukrainian].

8. Karamushka, L. M. (2000). *Psykhologhiia upravlinnia zakladamy serednoi osvity [Psychology of management of secondary education institutions]*. Kyiv, 332 p.

9. Lemak, M. V., & Petryshche Yu. V. (2012). *Psykhologhu dlia roboty: diahnostychni metodyky [To a psychologist for work: diagnostic methods]*. Uzhhorod, 616 p. [in Ukrainian].

10. *Nastolnaya kniga prakticheskogo psikhologa. [Desk book of a practical psychologist]* (1999). Moscow. P. 134–136. [in Russian].

11. Shevchuk, O. M. (2011). *Orhanizatsiia i metodyka sotsialno-pedahohichnoho treninhu [Organization and*

methodology of social-pedagogical training]. Uman, 133 p. [in Ukrainian].

12. Panok, V. H. (1997). Do pobudovy teoretychnykh zasad ukraïnskoi praktychnoi psykholohii [To build the theoretical foundations of Ukrainian practical psychology]. *Problemy rozvyvaiuchoho navchannia – Problems of developmental education: materials I and II International Conf.* Kyiv, P. 344–351. [in Ukrainian].

13. Protsyk, L. S. (2018). Osoblyvosti realizatsii mekhanizmiv psykholohichnoho zakhystu intelektualno obdarovanykh pidlitkamy [Peculiarities of implementation of psychological protection mechanisms by intellectually gifted teenagers]. *Abstract for the candidate's thesis.* Kyiv, 22 p. [in Ukrainian].

14. Androsovykh, K. A. ta in. (2021). *Psykholohichni ta sotsialni chynnyky adaptatsii obdarovanoi osobystosti v umovakh informatsiino-osvitnoho seredovyscha zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Psychological and social factors of adaptation of a gifted personality in the conditions of the informational and educational environment of institutions of general secondary education]*. Kyiv, 110 p. [in Ukrainian].

15. Rybalka, V. V. (1998). *Osobystisnyi pidkhid u profilnomu navchanni starshoklasnykiv [Personal approach in profile education of high school students]*. Kyiv, 160 p. [in Ukrainian].

16. Tytarenko, T., & Panok, V. H. (1999). *Osnovy praktychnoi psykholohii [Fundamentals of practical psychology]*. Kyiv, P. 443–445. [in Ukrainian].

17. *Tyutorstvo: kontseptsii, tekhnologii, opyt [Tutoring: concepts, technologies, experience]*. (2005). Tomsk. 265 p. [in Russian].

18. Fedorchuk, V. M. (2004). *Sotsialno-psykholohichniy treninh «Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti vykladacha» [Social-psychological training «Development of teacher's communicative competence»]*. Kamianets-Podilskyi, 240 p. [in Ukrainian].

19. Furman, A. V. (2000). *Psykhodiahnostyka osobystisnoi adaptyvnosti [Psychodiagnostics of personal adaptability]*. Ternopil, 197 p. [in Ukrainian].

20. Shevchuk, O. M. (2013). *Treninh yak innovatsiina forma sotsialno-psykholohichnoi diialnosti [Training as an innovative form of social-psychological activity]*. *Aktualni problemy pidhotovky sotsialnykh pedahohiv – Actual problems of training of social teachers.* Uman, 168 p. [in Ukrainian].

21. Shemet, I. S. (2006). *Integratsiya psikhiki: kontseptsiya, metod, eksperiment [Integration of the psyche: concept, method, experiment]*. Moscow. 200 p. [in Russian].

22. Elkonin, D. B. (1989). *Izbrannyye pedagogicheskiye trudy [Selected pedagogical works]*. Moscow. 560 p. [in Russian].

23. Androsovykh, K., Rudyk, Yar., Melnyk, M., Kovalova, O., & Yakymova, Ir. (2021). Psychological Guidance of the Socialisation Process of Gifted Students using Information and Communications Technology Means. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment, Lifescience Global.* Vol. 9 No. 2. P. 236–246. Retrieved from: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85107792909&partnerID=MN8TOARS>.

Androsovykh Kseniia, Candidate in Psychological Sciences, Head of Department of Intellectual Development of a Gifted Person, Institute of Gifted Child of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

METHODICAL RECOMMENDATIONS FOR ENSURING THE ADAPTABILITY OF GIFTED STUDENTS IN SCHOOL

Summary.

The materials of the article are primarily intended for practical psychologists of institutions of general secondary education. The author presents substantiated materials on ensuring the adaptability of gifted students in the learning process. The issue of social and psychological problems that arise in gifted students due to their specific development is raised. The article analyzes psychological technologies for working with gifted children, in particular tutoring technology. The author examines the advantages of using tutoring technology in an institution of general secondary education. The author's method of tutor support is proposed, which includes the following components: informational and semantic, diagnostic and corrective and developmental. The author focuses on the diagnosis of students as an important stage of identifying among the group of gifted students those who need help. An important component of the methodology is a group form of work with students who need support in the process of adaptation as an active method of acquiring skills “here and now”. Previous empirical studies have confirmed the effectiveness of this technique.

The main conclusions of the study are as follows: gifted students have personality traits that clearly distinguish them from their peers and thereby cause difficulties in communication; if this issue is not raised in educational institutions, gifted students lose the opportunity for full self-realization; the process of adaptation is continuous, it is a dynamic process that can be influenced; it is possible to promote the adaptability of gifted students in educational institutions through a group form of work in the form of trainings; one of the effective methods of preventing the maladjustment of gifted students is the use of the tutoring support method offered by us in an educational institution.

Keywords: gifted students; difficulties of the adaptation process; diagnosis; correction and development; psychological support; adaptability.